

Somos Róbert

PAULER ÁKOS MAGYARSÁGKÉPE

1. *Magyarságkép vagy vízió*

Már a felületes pályakép mutatja, Pauler Ákos a tudományos karakterű, sőt rendszereszerű filozofálás híve volt, mégpedig a legelvontabb fundamentálfilozófia területén fejtette ki fő tevékenységét. Ebbe az érdeklődési spektrumba a magyarság kérdésének, továbbá a magyarság és európaiság kapcsolata problematikájának bölcséleti feldolgozása nem fér bele, s ilyesmivel a szigorúan tudományos igényeket szem előtt tartó pauleri művekben nem is találkozunk. Sőt továbbmehetünk, mert azt látjuk, hogy a húszas évek életfilozófiai vonalvezetést nyújtó írásai sem tartalmaznak explicit képet a nemzet vagy a magyarság mibenlétéről, inkább programokat illetve víziót olvashatunk ki ezekből.

Mielőtt e víziót közelebről megvizsgálnánk, szeretném felhívni a figyelmet két másik olyan momentumra, amely szintén szerepet játszott abban, hogy Pauler a magyarság illetve nemzet problematikáját csak érintőlegesen veszi figyelembe, s nem beszélhetünk arról, hogy e kérdéskörrel kapcsolatban letisztult „kép”-pel rendelkezett volna. Az egyik Pauler fokozódó averziója a testiséggel szemben. Fiatal pozitivistaként sem a materialista változatát képviseli a pozitívizmusnak, hanem a test „mögötti” lelki realitások iránt vonzódik. Az ezt követő axiológiai, logikai, majd metafizikai idealizmusa pedig leplezetlenül a szellemi realitás prioritását hirdeti. Ez a tény olyasmit is maga után von, hogy például a testi értelemben vett nemzet emberek tömegeként soha nem bukkan fel nála. A másik momentum az emberi viszonylatok kezelése terén az individuális előnyben részesítése a kollektívval szemben. Emberekről szólva Pauler majdnem mindig a „nagy ember” fogalmából indul ki, s annak szubjektív, önmagára történő vonatkozásai a lényegesek számára, ugyanakkor ezeket a vonatkozásokat egyszerre mutatja meg és rejtegeti. Amikor általában nemzetről beszélünk, akkor kollektívumról szólunk, Pauler azonban a kollektívum helyett a nemzeti problematika kapcsán is jószerivel csak a nagy emberről vesz tudomást. Közülük is Széchenyi István és Liszt Ferenc azok, akiknek tevékenységét nemzeti szempontból is értékeli.

Kezdetről fogva csak a *Napló* és szubjektív vallomás műfaji keretei között van szó nála a magyarságról. Egyik korai, párizsi tanulmányai idejéről származó bejegyzése nemzetkarakterológiai jellegű: a magyart „lovagias” nemzetnek (zárójelben: főleg arisztokraták) és egyben „ázsiai” tartja.¹ Nem fűz azonban semmilyen kommentárt hozzá, ami e közlés értékelése szempontjából alapvető lenne. Jóval későbbi megjegyzések alapján gyanítható, hogy az „ázsiai” jelző inaktív, magába temetkező, heves vérmérsékletű és érzelmes karaktert jellemez. Egy hasonlóképpen ifjúkori megnyilvánulását

¹ *Napló* II., 8 (bejegyzés 1900. november 6-án), OSZK Kézirattára Quart. Hung. 2612.

Szkladányi Mária őrizte meg számunkra: „Keresve-kutattam valaki után, akiben föllehetem a párizsi szellemi mozgalmasság teljességét, szinte mohó vággyal vettem bele magam a magyar lélek föl kutatásába, mert ígéretet akartam arról, hogy magam itthon mivé is lehetek.”² E társ- illetve versenytárs-keresési időszaknak sem látható a pozitív hozadéka. Az életrajzíró szerint e honi partner keresésének az eredménye egyfajta múltba való visszatérés, s a példakép, Liszt Ferenc alakjának megtalálása. Ami bizonyos, Pauler számára a lipcsei és a párizsi évek elteltével ugyanúgy, ahogy a többi korabeli filozófus számára a sajátos magyar dualisztikus államberendezkedés keretei között a nemzetileg elkötelezett aktivitás útja elég világos volt: a keretek egészét megkérdőjelezni irreális elgondolásnak minősült volna, ugyanakkor a nemzeti polgárosulás modernizációs programja éppen elég konkrét lépés megtételét tette szükségessé, amelyek mintáit nem kellett újra kitalálni, mert a nyugati országokban már jórészt megvalósultak. Magyarság és Európa viszonyát Pauler gondolkodásában alapvetően akként lehet leírni, hogy az ideálisan fejlett és szervezett, intézményesen kikristályosodott európai paradigmákat Magyarországnak követnie kell. A magyar kulturális felzárkózás programjába beletartozott a nemzeti elmaradottsáért részben felelős valláserkölcsei fundamentalizmus, a történeti-jogi tradicionalizmus és szalmaláng-lelkésedés bírálata, amelynek példáit megtalálhatjuk Paulernek *Az ethikai megismerés természete* című könyvében (1907) és a *Széchenyi István társadalmi erkölcstana* című tanulmányában.³

A századelő és tízes évek idején Pauler fundamentálfilozófiai elgondolásai közül a kultúra fogalma mutat jelentős kapcsolódást a magyarság illetve nemzet kérdésköréhez. Elgondolása szerint az erkölcsi értékek (igaz, szép, jó) abszolút jellegűek, s csak ezek megvalósítása nem vezet belső ellentmondásra. A legfőbb jó az igazi erkölcsiség, amely nem azonos sem az intellektualizmus, sem a hedonizmus, utilitarizmus, eudaimonizmus *telosz*-fogalmával, hiszen ezek mindegyike szembekerülhet az abszolút etikai értékekkel Pauler Ákos elemzése szerint. Az objektív értékekből és az empirikus körülmények (a szellem adott funkciói: szeretet akarát, tisztelet) figyelembe vételéből cselekvési módokat megszabó erkölcsi normák eredeztethetők: 1. Szeretnünk kell mindazt, ami valóban szeretetre méltó. 2. Minden erőnkkel törekednünk kell az abszolút értékek megvalósítására. 3. Tisztelnünk kell az ember úgy önmagában, mint másokban, nemcsak személyében, hanem igazságos igényeiben is. A humanizmus normája nem mások boldogságát, hanem a legfőbb jót, az erkölcsiséget valósítja meg, a humanizmus az embert nem önmagában, hanem az abszolút értékek szolgálatában álló tulajdonságaiért szereti.

² SZKLADÁNYI Mária: *Pauler Ákos életművészete*, Franklin, Budapest, 1938, 86.

³ Jellemző részlet az utóbbiból Széchenyi személyéről: „Nemcsak azért ellenszenves előtte a történeti múlttal való merengés s annak oktan dicsőítése, mert a *cselekvés* embere, ki újat akarván alkotni, szükségképpen kell, hogy romboljon, de talán azon oknál fogva is, amit az evangéliumi bölcsesség úgy fejez ki, hogy »aki az eke szarvát fogva hátrafelé tekintget, semmire sem megy az Isten országában.« Konzervativizmusa azt mutatja, hogy ez elfordulás a múlttól nem a történet megértésére való képtelenség következménye, hanem *öntudatos program*, mely a magyar jogi gondolkodást a történeti idiolátriától el akarja fordítani s a jognak külső és mulandó burka: a történeti tételes törvény helyett annak maradandó lényegére: az igazságosságra való törekvésre óhajtja terelni.” PAULER Ákos: *Széchenyi István társadalmi erkölcstana*, Magyar Társadalomtudományi Szemle VI. (1913), 170.

A kultúra nemzeti kultúra, ám fogalmát igen nehéz az erkölcsi világnézet kategóriájával összekapcsolni. Pauler ugyanis egyfelől homogenizál, amennyiben szerinte egyetlen vágányon halad az emberiség erkölcsi világnézete, mely iránymutató a kultúra vonatkozásában: „Az erkölcsi eszmények pedig, bármily különböző is legyenek korok és népek szerint az emberek nézete arról, hogy mi a jó és mi a rossz cselekedet, mégis *ugyanazok* az egész emberiségre nézve, mert az emberi természet mindenütt egyforma s valamint értelmi téren, úgy az erkölcsi értékelés szempontjából is voltaképpen csak *fokozati* különbség van a különböző korok és népek erkölcsi világnézete között.”⁴ Ez nem más, mint az erkölcsi eszmények pluralitásának és individualitásának tagadása. Másfelől Pauler ragaszkodik az egyedi vonásokhoz: „az igazi kultúrélet egy nemzetenél csak úgy lehetséges, ha annak individualitása, tehát sajátos nemzeti jellege érvényre jut, s ezért még a kultúra alapjainak biztosítása szempontjából is inkább kell óvnunk a nemzeti jelleget, melyet ha egyszer elveszítünk, csaknem lehetetlen visszaszerezni, míg a nagyobb műveltség tán későbbben ugyan, de a nemzeti jelleg feláldozása nélkül is megszerezhető”.⁵ E kettősség végeredményben a pauleri etika azon dualizmusából fakad, hogy egyszerre kíván fölülről lefelé abszolút elveket levezetni, és az apriorisztikus etikát materiális alapokra építve alulról fölfelé haladni. E kettősség később az elméleti-tudományos művekben – mint jeleztem – az előbbi szempont dominanciájává módosul, s a kultúrafogalom empirikus tartalma még az eddigiekénél is ösztövérebbé válik, s jószerivel a „kép” helyett már csak a „vízióról” beszélhetünk.

2. Magyarságvízíó 1919 után

A továbbiakban a pauleri bölcsélet 1919 utáni, életfilozófiai motívumokat is mutató szakaszát vizsgáljuk meg. Csak a keresztény nemzeti konzervativizmus ideológiájának illetve a neonacionalizmus eszmerendszerének a kiformalódásáról és ezen belül Pauler Ákos szerepéről lesz szó, s ennek is csak a magyarsággal kapcsolatos vonatkozásairól.

Az 1918–1919-es forradalmi évek s a háború vége, a békeszerződések Pauler személyiségében jelentős változásokat okoztak. Lezárul a valláshoz, a katolicizmushoz való visszatérésének lassú folyamata. Pauler a forradalmak idején kilép a szakfilozófia nyújtotta szerepkörből. Politikai szerepeket vállal, és Trianont olyan súlyos csapásként éli meg, hogy a *Napló*ban felbukkannak a fohász jellegű megnyilatkozások. Legjellemzőbb talán az 1920 szilveszterén kelt bejegyzés: „Véget ért tehát ez az esztendő is sok-sok bánatával. De az isteni jóságba vetett hitünk megengedi, hogy bizalommal nézzünk a jövődőbe, mert hiszen ez az egyetlen dolog ami sohasem múlik el.”⁶ E vallásos jellegű fo-

⁴ *Uo.*, 166.

⁵ *Uo.*, 168. Az egyediség aspektusának tiszteletben tartása teremti meg egyáltalán a lehetőségét annak, hogy a nemzet mibenlétét megragadhasa.

⁶ *Napló* III., 214. Figyelembe kell vennünk, hogy Pauler Ákos életében magában a határon túlra került területek mint személyes terek játszottak szerepet; Pozsonyban és Kolozsvárott volt tanár 1906-tól 1915-ig – jöllehet ezekben az években is oktatott magántanárként a budapesti egyetemen –, a hosszú nyári vitorlás programjai pedig Fiuméből indultak ki.

hász mellett számos olyat találunk, ahol a fohászban kifejezett remény tárgya a magyar nemzet fölemelkedése.

Mi e változás alapja? Pauler egyetemi funkcióiból adódóan akkor, midőn a forradalmi politika betör az egyetem falai közé, kénytelen feladni a számára eredendően adott, külső szemlélő pozícióját. Állást kell foglalnia, s ő állást foglal az egyetemi autonómia mellett, ezzel együtt a forradalmakat megelőző *status quo* mellett. A Monarchia iránti lojalitásánál fogva elutasítja a forradalmi eszméket, s a kereszténységben véli felfedezni azt a megtartó erőt, amely reményt nyújt egy megcsonkított ország érdekében való erőki-fejtésre. A nemzeti összeomlást követő új helyzet arra sarkallta, hogy a nemzet szellemi újjáépítésének közösséget feltételező programjából kivegye részét. Pauler Szkladányi Máriának a következőképp beszél erről: „Engem később arisztokrata-imádatlással vádoltak egyesek. Miért? Csak érthető, hogy beálltam az ország szellemi építőinek sorába [...] Zichy Rafaelné meg tudta értetni velem minden különösebb magyarázat nélkül, hogy nem elégséges elszigetelt szellemi hatásokkal dolgozni akkor, amikor az ország sorsa lehanyatlak. Ez csak jól magyarázza, nemde, hogy visszavonultságomból némi engedményt tettem.”⁷ E vallomásból látható, Paulernek a gyakorlati életben való részvétele az egyetemi környezetén túlmutatott, s az erősen vallási-katolikus egyházi alapon szerveződő arisztokrata szellemi körhöz kapcsolódott. Munkásságában a rideg-tudományos tiszta logikai megközelítés mellett fölbukkant egy életfilozófiai irány is. Az életfilozófiai motívum előtérbe kerüléséről Pauler Ákos munkásságában a legbeszédesebb módon az 1922 tavaszán megjelent *Liszt Ferenc gondolatvilága* című munka tanúskodik. Magából a teoretikus filozófiai életútból nem következőnek, furcsa, előzmények nélküli munkának tűnik a Budavári Tudományos Társaság – az Eszterházy Mária hercegnő vezetésével, Klebelsberg Kuno pártfogása alatt működő kör – kiadásában napvilágot látott esszé.⁸ Valójában azonban nem annyira a művészet, nem is annyira a zene a tárgya a Liszt-esszének. Három vezérmotívum érvényesül a Liszt-könyvben: a nagy ember⁹ illetve nagy alkotó pszichológiai jellemzése, konkrétan Liszt alakjának bemutatása, másodsor a vallási eszme, konkrétan Liszt katolicizmusának kidomborítása, harmadszor a nemzeti eszme megjelenése, jelen esetben Liszt Ferenc magyarságának bizonyítása. Ezek közül az első két témakör áll a középpontban, mégpedig úgy, hogy a művészet s általában véve a szellemi alkotás romantikus jellegű, vallásos értelmezését nyújtja Pauler. Meglepő ezért azon patetikus megfogalmazása munkája vége felé, hogy „itt értünk arra a pontra, hogy megállapíthatjuk Liszt Ferenc magyarságát, melynek kialakulását szándékosan nem említettük eddig, hogy annál hatalmasabban bontakozzék az ki szemeink

⁷ SZKLADÁNYI: *I. m.*, 97.

⁸ Maga a Budavári Tudományos Társaság név Pauler ötlete volt. A *Liszt Ferenc gondolatvilága* című munkát előadások formájában Pauler többször is bemutatta, meglehetősen sikert aratva. Úgy gondolom, ez a munka a konzervatív keresztény nemzeti ideológia egyik legszínvonalasabb alpműve volt Magyarországon.

⁹ A nagy emberrel – s nem filozófussal, hanem gyakorlati személyiséggel vagy művésszel – kapcsolatos pauleri elgondolások kiformalódása 1913-ig vezethető vissza, a *Széchenyi István társadalmi erkölcstana* című tanulmányig. Pauler itt is saját etikai álláspontja elemeivel ruhazza fel Széchenyit – egy sajátos reformisztikus liberalizmus politikai eszmerendszer keretében –, mindazonáltal nagyobb distanciát érvényesít hőseivel szemben, mint Liszt esetén.

előtt annak nyomán, hogy mint önálló lelki folyamatot vesszük szemügyre”.¹⁰ Mindenestre egy sajátos egybeesésre lehetünk figyelmesek: ahogyan Pauler esetében is, úgy Liszt életében is egy katasztrófa idézi elő a nemzethez való tartozás érzésének előtörését: „Jóllehet Liszt már kora gyermekkorában került idegenbe, s Párizsban nevelkedett, magát mindig magyarnak érezte és tudta. Hazafiúi öntudatának erősebb feltámadását egy külső esemény, az 1838-as pesti árvíz idézte fel.” Pauler hosszasan idézi Liszt beszámolóját ezzel kapcsolatban. E beszámoló tele van romantikus, sőt romantikusan egzotikus elemekkel a magyarságképet illetően.¹¹ Nem valószínű, hogy Pauler ezeket is osztotta volna, mégis jellemzőnek tekinthető az, hogy a magyarság öszerinte alapvetően egy születéskor adott – nehezen meghatározó – környezet választáson alapuló vállalása, amelyhez nem okvetlenül tartozik hozzá a nyelv ismerete. Áruklodó Pauler egyik záró megjegyzése: „Oly mély, teljes és nemes lélekből, aminő Liszt Ferencé volt, a hazaszeretet sem hiányozhatott. Hiszen ez a szó az igazi, fennkölt értelmében nagyrészt nem is egyéb, mint a kegyelet és hála megnyilvánulása azokkal szemben, kik a múltban egyazon földön értünk éltek és szenvedtek.”¹² A hazaszeretnek ez a felfogása, s az ennek megfelelő a nemzet- és magyarságkép – s ezt hangsúlyoznunk kell – fényévnvi távolságra van az 1920 és 1922 közötti időszak domináns nemzetfelfogásától. Nincs is igazi etnikai karaktere.

A magyarság, Pauler és a filozófia helyzetét jól tükrözi Paulernek a Magyar Filozófiai Társaság 1921. február 23-i közgyűlésen tartott elnöki megnyitója, *Bölcsekedés és élet* címmel. „Az elmúlt esztendő mindnyájunk számára a gyász és a lemondás ideje volt. Nemcsak a hazáját szerető magyar ember, de az emberbarát is csak mélységes fájdalommal szemlélhette az utolsó közgyűlésünk óta lefolyt év eseményeit. A háború által okozott sebek nemhogy gyógyulnának, sőt elmergesednek, s úgy látszik nagyon hosszú reconvalescentiára lesz szükség, míg Európa népei ismét megtalálják lelki egyensúlyukat.”¹³ Ezután Pauler részletezi a kultúra kétségbeejtő helyzetét, a tudomány művelése elé tornyosuló akadályokat, majd váratlan fordulattal a filozófia iránti megnövekedett érdeklődés tényét állítja ezzel szembe. A könyvkiadás, a filozófiai előadások és a filozófiai tárgyu egyetemi kurzusok iránti érdeklődés megnövekedését a nehéz időkben álta-

¹⁰ A *Liszt Ferenc gondolatvilága* c. esszét az alábbi kiadásból idézem: PAULER Ákos: *Művészetfilozófiai írások*, szerk., előszó Somos Róbert, Kairosz, Budapest, 2002, 321–322.

¹¹ Liszt ezirányú vallomását idézi Pauler, s a levélrészről jól látható a zeneszerző egzotikusan romantikus képe Magyarországról: „Lelkem gyorsan a múltba szállt, s szívemben megtaláltam gyermekkori emlékeimet a maguk tisztaságában és érintetlenségükben. Nagyszerű tájék merült fel szemeim előtt: itt a jólismert erdő, melyből a vadász kürtje hangzik fel – ott a szikláról alázuhanó Duna – amott a messze síkság, amelyen békés nyájak szabadon legelnek – ez Magyarország, az erős, termékeny föld, melynek annyi nemes fia van! Ez az én hazám! És én is – kiáltottam fel a hazaszeretnek Önök által talán megmosolygott kitérésében – én is ehhez a régi, erős fajhoz tartozom, én is fia vagyok ez őserőtől duzzadó, zabolátlan nemzetnek, amely bizonyára még jobb sorsra van kiszemelve! ... Ha valamely hatalmas hang felébreszti őket – óh, szellemök hogyan fogja az igazságot birtokába venni! ... Bizonyára dicsőséges jövő vár reájuk: mert bátrak és erősek, semmi sem törte meg akaratukat, semmi sem ölte meg reményeiket... Óh, én vadregényes hazám! Ismeretlen barátaim! Óh én messze nagy családom! Fájdalmas kiáltásod visszahívott engem hozzád – szívem mélyéig megilletődve, szégyenkezve hajtom le fejemet, hogy oly sokáig el tudtalak felejteni...” *Uo.*, 322–323.

¹² *Uo.*, 330.

lános törvényszerűségként értelmezi. „Nem először találkozunk az emberiség történetében azzal a jelenséggel, hogy nagy társadalmi és állami katasztrófák idején a filozófia iránti érdeklődés csaknem elementáris erővel lép fel.”¹⁴ Arra, hogy miért történik mindez, a válasza az, hogy az emberek vigaszt találnak „a legegységesebb igazságok keresésében a való élet nyomorúságaival szemben [...] És valóban: alig van valami vigasztalóbb nehéz időkben, mint kiemelkedni e világ tülekedéseiből az örök igazságok tiszta és békés légkörébe. Hiszen ott nincs harc, csak a logika csodálatos békéje és harmóniája, ahol önfeledten merülhetünk el annak szemléletébe, ami sohasem múlik el.”¹⁵ A vigasztaló funkció mellett Pauler kiemeli a filozófia világnézeti útbaigazító szerepét is; a filozófia győz meg arról, hogy az a dezorientáltság, amely uralmat nyert a lelkek fölött, nem lehet tartós. „Kell, hogy lehiggadás, a nyugodt magábaszállás ideje következék, mely nem utópiák lázas hajszolásában, hanem a jelen fokozatos fejlesztésében, nemcsak gazdasági előnyökben, de a lelki gazdagodásban keresse örömét és boldogságát. Hiszen épp a lelki javak iránt lesz fogékonyra az a szenvedés, melyben a mai emberiségnek [...] része van.”¹⁶ Ez a jövőbe vetett bizalom egyfajta vallásos hit jellegét ölti magára: „Talán ezt jelenti a kereszténység mély tanítása a szenvedés megváltó voltáról.”¹⁷ A filozófia vigasztaló funkciója tehát kiemelkedést jelent a hétköznapi világából – s e kiemelkedés és szemlélődés terrénumaként kifejezetten a létezésről független érvényességvilág, Pauler saját világa jelenik meg –, praktikus funkciója pedig a kultúra reformisztikus megújítását jelenti a kultúrát megalapozó filozófia révén.¹⁸ Mindkét funkció egy rezignált vallásos hit alapján látja el feladatát. Ezt a programot kívánja képviselni Pauler a Filozófiai Társaság elnökeként.

Hasonló alapállás jelenik meg Pauler *Classicus tanulmány és philosophiai műveltség* című előadásában, melynek kivonata a Budapesti Szemlében jelent meg.¹⁹ Jóllehet itt a téma más, a kereszténység bekapcsolása a *par excellence* filozófiai tradícióba itt is megtörténik. „Elmélkedésünk abból indult ki, hogy kultúránknak két forrása van: a görög gondolat és a keresztény hit. Íme, e kettő találkozik: a görög szellem legérettebb filozófiai alkotásában a keresztény hit legmélyebb tanításaival egyezik meg.”²⁰ E konklúzió Arisztotelész *Metafizikájának* teológiai tanítását kapcsolja össze Augustinus bölcséletével.

A magyar kulturális megújulás, azaz a vízió kérdésében Pauler az antik örökségre kíván mindenekelőtt támaszkodni, az arisztotelészi filozófiára és a keresztény tradícióra. Úgy gondolja, hogy saját filozófiája egy olyan világnézeti mondandót tartalmaz, amely aktuális. Ez azt is jelenti, hogy a nyugati modernitáshoz való fölzárkózás helyébe

¹³ PAULER Ákos: *Bölcselkedés és élet*, Athenaeum 1921, 1.

¹⁴ *Uo.*, 2.

¹⁵ *Uo.*

¹⁶ *Uo.*, 3.

¹⁷ *Uo.*

¹⁸ A műveltség, közművelődés kérdését tárgyalva még nyilvánvalóbb módon vindikálja ezek megalapozásának feladatát a filozófia számára a *Filozófia és nemzeti közművelődés* című írásában (Új Magyar Szemle 1920, 36–41).

¹⁹ PAULER Ákos: *Classicus tanulmány és philosophiai műveltség*, Budapesti Szemle 521–522. (1920. május–június).

²⁰ *Uo.*, 160.

egy az ideáljait a múltban kereső beállítódás lép, amely a modern tömegdemokráciát és liberális kulturális mintákat elvetendőnek tartja.

A modern ember lelke című, a Napkelet 1929. évfolyamában megjelent írásában az egyéni lélekre nehezedő, s kétségbeesett önmarcangolást eredményező, újkortól datálható világnézeti bizonytalanság jellemző vonásaként az individualizmust, a radikalizmust és a szkepticizmust jelöli meg. Az individualizmus, mely az egyéniség kiélésének törekvését jelenti, már a modern pedagógiai eszmék terén is negatívan érezteti hatását Pauler szerint. Értelmi téren az egyéni meggyőződés prioritását jelenti ez, erkölcsi téren az egyetemes normák elvetését, ami a természetes közösségek, elsősorban a család szétesése veszélyével jár. A második vonás, a radikalizmus voltaképpen futurizmusként és nem is annyira radikalizmusként értelmezendő Pauler szóhasználatában; egyenlő a múlt értékeinek tagadásával, amit a szkepticizmus teljesít ki, a lelki élet szétesésével és a közösségek atomizálódásával. E valós tendenciákkal szemben Pauler a keresztény alázat értékének reneszánszát sürgeti. „Nem az uralomban, de a szolgálatban rejlik az élet nagysága és fensége, s az uralom is csak mint egyénfeletti eszmények szolgálata jogosult.”²¹ Úgy véli, van orvosság e betegségre, hisz az európai nemzetek életereje kiapadhatatlan, másrészt képesek új eszméket fölmutatni az individualizmussal szemben. Paulernek itt elég saját etikai koncepciójára hivatkoznia, miszerint az ad absurdum vitt individualizmus magának az egyén életének alapját rongyosítja le. Minden egyéniség szabad megnyilvánulása ugyanis „a legnyersebb erőszakot tenné úrrá”.²² Az etikai problémákat Pauler különösebb óvatosság nélkül viszi át a társadalomra és a politikára. Ezen a téren pedig a Mussolini-féle fasizmusban látja az individualizmus meghaladásának lehetőségét. Paradox módon épp a nyers erőszak ellenében vél Mussoliniben olyan politikust látni, aki saját példája alapján neveli a nemzetet olyanná, hogy az lemondjon bizonyos individuális jogokról. Pauler tehát nem a diktatúrát dicsőíti, hanem a személyes példa alapján megvalósuló etikai princípiumok dedukciója folytán gyakorolt nevelés meglehetősen naiv programját kínálja. Elsősorban nem politikai irányt, hanem új életformát lát a fasizmusban: „A fasizmus, szemben az individualizmussal, *totalizmust* jelent, vagyis azt a meggyőződést, hogy az egyéniségnek nincsenek feltétlen jogai, hanem egy nagy egész: a nemzet életébe kell beleilleszkednie. Ezért az állam feladatát is másképpen látja, mint az individualizmusból fakadó liberalizmus; az nem csak arra szorítkozhat, hogy öröködjön az egyén »szabad kibontakozása« felett, hanem *irányítania* is kell polgárainak lelkét [...] Antiindividualizmusából folyik az is, hogy szemben a radikalizmussal épp a múltból: a nemzet missziótudatából meríti a nemzeti energiákat s hirdeti a jövőbe vetett *hitet* és *bizalmat* minden életgyilkos szkepticizmussal szemben. Mindezt pedig nem programokkal, de a *nemzet megnevelésével* éri el, aminek egyetlen lehető eszközét: a *példát* állítja sorompóba.”²³

²¹ PAULER Ákos: *A modern ember lelke*, Napkelet 1929, 723. (Az „eszmények” helyett – nyilván tévesen – „események” szerepel a szövegben.)

²² *Uo.*, 724.

²³ *Uo.*, 725–726. Pauler beszél ugyan arról, hogy „a fasizmusnak kétségtelenül vannak aggályos jelenségei is”, az azonban nem világos, vajon szerinte mik is ezek voltaképpen. Aligha kétséges, az olasz típusú fasiz-

Pauler eredendően megrögzött individualista, aki a tömegről nem kíván tudomást venni. Víziója az egyszerű ember nagy emberré alakulásának és stilizálódásának víziója, amelyben az etikai idealizmuson alapuló kötelességmorál alapján ajánlja a szolgálatot a legmagasabb rendű életformaként. Pauler Ákos nem az őt körülvevő világ elemzése nyomán mutat utat, hanem immáron egy velejéig spekulatív, ontológiai idealizmussal terhelt etikából vezeti le a teendőket sorát. Valamilyen szinten azért érzekelte az ideálok és a valóság diszkrepanciáját. Ez jelenik meg a Klebelsberg halálát kommentáló rezignált hangú megfogalmazásában: „Semmi kedvem, hogy belekeveredjem egy olyan politikai korszak tennivalói közé, amely már eleve kizárja a magamfajta ember boldogulását. Csak hadd erőlködjenek külön-külön és összefogva azok, akiknek életelemük a tisztázatlan helyzet, mert abban lehet vak hírnév babérajaira szert tenni. A későbbi korszak sajnos úgy ítél majd, hogy az idők voltak veszendők s az emberek csak veszendőkké váltak az idők kényszere révén. Nos hát, ezen mulatni tudok [...] Sokan azt hitték, vagy legalábbis azt híresztelték, hogy Klebelsberg elleni magatartásom ama önös vágyamból fakadt, hogy magam akartam az ő helyén lenni. Nos hát tessék, most mindenki rájöhet, hogy engem Klebelsberggel szemben szigorúan vett elvi kérdések izgattak. A miniszterség sem akkor, sem most nem csábító rám nézve. Furcsa is lenne, egy politikai korszak felületességeit elítélni, aztán adott pillanatban nyakig beléje keveredni. Ez nem az én stílusom [...] Igaz, a kultuszminiszterség révén meg tudnám valósítani a nemzeti kultúráról fogant gondolataimat. De ez a pillanat semmiképpen sem alkalmas arra, hogy eszmémnek utat törjek. Magam is fáradt vagyok és a nemzet sem tart ott, hogy egy mérőben etikai álláspont útmutatásait el tudja fogadni. Még előbb sok hányattatást kell elszenvednie.”²⁴

Mik is ezek a „nemzeti kultúráról fogant gondolatok”? Egy olyan műveltségművelet, amely nem annyira a lexikális illetve tudományos ismereteket, mint inkább az etikailag megalapozott magatartásmintát közvetíti. Alapja a nemzeti tradíció, ezen belül egy filozófiailag is alátámasztott világnézet, ami nem más, mint Pauler világnézete a görög filozófia krisztianizált változataként, ahol vallás és tudomány harmonikus viszonyban áll egymással, kijelöli az értékeket és hierarchiakat, amelyeket az embereknek önzetlenül, az individualista készítéseket kikapcsolva szolgálniuk kell. Pauler még Klebelsberg Kuno kultúrpolitikáját is túl pragmatistának s egyben látszatcsillogással beérő kulturális víziónak találta. Szerinte gazdaságilag sem szükséges előrelépni, mert a szegénység nem akadály a etikailag megalapozott nemzetszolgálatnak.

must szimpátiával kezeli, Mussolini iránti némileg naiv csodálata adatolható, ugyanez azonban egyáltalán nem mondható el a német nemzeti szocializmus vonatkozásában.

²⁴ SZKLADÁNYI: *I. m.*, 204–205.